

ANTONIJA ZARADIJA KIŠ
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

KELTSKI TRAGOVI U TRADICIJI SV. MARTINA I NJIHOV ODRAZ NA HRVATSKOM PROSTORU

Mnogobrojne predaje i legende koje tvore tzv. martinski legendarij, posebno važan u irskoj i francuskoj srednjovjekovnoj književnoj baštini, imaju svoje ishodište u pretkršćanskom vremenu, a u nekim elementima dotiču daleka keltska vjerovanja i rituale. Rasprava ima za cilj otkrivanje nekih elemenata keltske mitologije koji su izravno ušli u tradiciju slavljenja sv. Martina na Zapadu, te odraz istih elemenata u hrvatskoj martinskoj tradiciji.

Ključne riječi: Kelti, Samain, sv. Martin, plašt, mač, konj, tradicija

*"Sve provjeravajte, što je dobro zadržavajte" (1Sol 5,21)
Ovim riječima sv. Pavla jasno je iskazan značaj tradicije za
ljudsku civilizaciju, briga za njezino održavanje i dužnost za
njezinu transmisiju. Taloženjem generacijskih iskustava
ona postaje temeljna pokretačka snaga ljudskoga
postojanja bez koje bi čovjek izgubio svoj identitet.*

Sv. Martin i Samain

Više od 1600 godina nastajala je i razvijala se kršćanska tradicija sv. Martina, redovnika i biskupa, jednoga od najvećih asketa i pastoralnih radnika, čudotvorca i izlječitelja čijim je likom posebno obilježen ne samo zapadni kršćanski svijet već i zimski godišnji ciklus. Razvijeni kult¹ sveca zasigurno nije utemeljen isključivo na njegovu asketskom i pastoralnom životu,² te zbog toga ishodišta njegovih kulturnih atribucija treba tražiti

¹ Kultovi svetaca su glavni oblici koje prihvaća kršćanska pobožnost s kraja antike, unoseći pritom istaknuti individualizirani povijesni pozitivizam koji kršćanske svece pretvara u jedinstvene nasljednike poganskih bogova bez čega bi sveci zasigurno u velikoj mjeri bili lišeni svoje osobnosti koja ih uzdiže i veliča u kršćanstvu.

² Temeljni izvor proučavanja tradicije sv. Martina je biografsko-hagiografsko djelo Martinova sljedbenika i čuvenoga rimskoga pisca Sulpicija Severa (Fontaine 1967-1969).

mного dublje. Sv. Martin je uistinu bio velik čovjek i svetac koji s pravom zaslužuje sve one počasti i štovanja koja mu je dala ne samo Francuska, prozvaši ga Galskim apostolom, već i druge kršćanske zemlje u kojima se naglašava njegova vjerska odanost koja zadobiva mitske razmjere. Nasuprot njegovu povijesnom pozitivizmu, stoje, međutim, mnoga narodna vjerovanja koja nameću sasvim drugi aspekt istraživanja, sugerirajući pritom promatranje sv. Martina u novom, ali zapravo iskonskom imaginarnom svijetu u kojemu je nemoguće zaniijekati poruke narodne tradicije koja se najčešće predstavlja kodiranim jezikom koji u svakom slučaju pripada kršćanskoj srednjovjekovnoj civilizaciji. Njezini pak korijeni zadiru u puno dublje, keltske, odnosno indoeuropske segmente naše povijesti.

Primjer sv. Martina otkriva mnogo dalekih iskonskih elemenata, koji su u današnjem kontekstu štovanja prekriveni kršćanskim slojem kroz koji tek proviruju daleko stariji elementi vjerovanja. Izgrađeni kult sveca potvrđuje ponajprije naglašen komemorativan aspekt svetkovine, koja predočuje aktualizaciju prvobitnoga mita. Njegov kult je u isto vrijeme povratak arhaičnoga pretkršćanskoga tradicionalizma i legendi, što su temeljni konstitutivni elementi autentičnoga mitološkoga oblika koji nema nikakvu biblijsku potvrdu (Walter 1992:10-11). Irska veza sa sv. Martinom slabo je poznata, ali neodoljivo privlačna zbog iznimna bogatstva keltske pučke mitologije koja je važan dio sveukupne povijesti čovječanstva pa smo stoga upravo tu počeli tražiti ishodišta martinskoga kulta.

Od 1. studenoga, prema keltskom kalendaru, nastupa zimsko razdoblje (Rees 1961:84),³ početak tamnoga godišnjega ciklusa u kojemu se studeni nazivao "mračnim" ili "crnim" mjesecom. To je početak velike keltske svekovine *Samain*, koja je obilježena duhovnim kontaktima sa svijetom mrtvih, to je doba kada kadavci oživljavaju u sjećanjima živih i u njihovoj svakodnevici zauzimaju važno mjesto. *Samain* je zajednička svetkovina za sva tri segmenta keltskoga društva: puka, ratnika i druida, od kojih svaki ima svoja ritualna obilježja.

puk	ratnici	druidi
obožavanje bogova	gozbe, slavlja, pijanke	vatra, žrtve

Na razini puka to je bogobojazno štovanje bogova, na razini ratnika vrijeme gozbi, čašćenja, pijanki, a na razini druida vrijeme vatre i prinošenja žrtava (Le Roux 1961:485-506). To što je *Samain* na irskom

³ Podjela godine u keltskom se kalendaru svodi na dva godišnja ciklusa. Kao što je dan podijeljen na dan i noć, tako je i godina podijeljena na ljetno i zimsko razdoblje od kojih svako traje po šest mjeseci. Prvi svibnja (Beltine) je početak ljetnoga ciklusa, dok je prvi studenoga (Samain) početak zimskoga (Corcoran 1986:236).

prostoru, to je *Hallowe'en* na engleskom, a *Svi sveti*⁴ kasnije u svim kršćanskim zemljama. Upravo je ova spoznaja polazište za objašnjenje i razumijevanje različitih starih vjerovanja i obreda vezanih za sv. Martina i vremenske odrednice njegovog čašćenja. Čini se da je posebice narodno štovanje sveca tijekom tisuću godina bilo toliko slojevito i raznoliko da je, ne samo ikonografsko već i ritualno bogatstvo, neprestance nadopunjavalo i bogatilo temeljno tradicijsko liturgijsko štovanje, koje bi u nekim trenucima postajalo gotovo bizarno s crkvenih i povijesnih motrišta. Kršćanski blagdan sv. Martina (11. studeni) kao da dotiče neku vitalnu iskonsku nit koja povezuje godišnji ciklus čovjeka i prirode. Upravo to vrijeme odgovara keltskom nadnaravnom razdoblju buđenja svijeta mrtvih i iznimno naglašenoj opoziciji između svjetla i tame, života i smrti. To je, dakle, vrijeme kad se čovjek okreće sebi, kad razmišlja o sebi i sebi bliskima te je okrenut vječnim civilizacijskim temama života i smrti. U kršćanstvu je to vrijeme obilježeno najvažnijim svetkovinama koje započinju sjećanjem na mrtve — Svima svetima, a završavaju rođenjem i novim životom — Božićem. Transponirajući keltski *Samain* u kršćansko zimsko razdoblje, otkrivamo da je upravo sv. Martinu pripala vrlo odgovorna uloga patrona u glavnom svetom keltskom ciklusu. Sv. Martin dovodi zimu, a hladno i mračno vrijeme stavlja pod svoju zaštitu, simbolički šireći plašt koji u isto vrijeme razdvaja svijet živih od svijeta mrtvih. U ovom kontekstu, glasovita legenda o mladom rimskom vojniku i prosjaku dobiva sasvim drukčije značenje, u kojemu su gradske zidine Amiens, ispred kojih se odvija scena, zapravo međa između dvaju svjetova kao temeljnoga polazišta vjerovanja svih civilizacija.

Jednoga hladnoga zimskoga dana, na ulazu u grad Amiens, rimski vojnik, Martin susreće promrzloga i napola gologa, umirućega od hladnoće siromaha, koji traži milostinju, ali od njega prolaznici samo okretahu glavu. Vidjevši to, Martin, koji je već sve podijelio što je imao, izvuče mač, skide plašt, prereza ga i ogrnu jednom polovicom prosjaka. Vidjevši vojnika s pola plašta, neki mu se rugahu, dok drugi (zasigurno kršćani) požališe što ga u darivanju ne pretekoše. Iste noći Martinu se u snu javi Isus ogrnut polovicom njegovoga plašta, govoreći jasnim glasom: "Martin, koji je još katekumen, ogrnu me ovim plaštem."⁵

Jedan od glavnih elementa priče je Martinov ogrtač, koji najčešće ima bijelu podstavu⁶ te time evocira zimsku bjelinu koja u to doba godine

⁴ Pod utjecajem snažne irske tradicije štovanja mrtvih, kršćanstvo je od 9. st. prihvatilo 1. studenoga kao dan spomena na sve svete i umrle.

⁵ Aktualna legenda ima izrazite kršćanske elemente milosrđa i dijeljenja te predstavlja sliku riječi iz Mateja (Mt 25,40): "**Zaista, kažem vam, meni ste učinili koliko ste učinili jednomu od ove moje najmanje braće.**" Ponudeni tekst je slobodni prijevod iz francuskoga izdanja "La Légende dorée" (De Voragine 1998:619).

⁶ U sceni s prosjakom u Martinovu plaštu, koji je s vanjske strane crven, a s unutarnje redovito bijel, dominira upravo unutarnja bijela boja. Ona ne mora nužno simbolizirati zimu jer je od najranijih vremena bijelo simbol svetosti, što je vidljivo u svećeničkoj odjeći brahmana, druida, grčkih i rimskih svećenika, te konačno u rimokatoličkoj albi,

prekriva cijelu ogoljelu zemlju. Podjela plašta na dva dijela, osim izrazitoga kršćanskoga udjela, ima i drugu, stariju mitološku karakteristiku podjele vremena na svijetlo (od svibnja do studenoga) i mračno (od studenoga do svibnja) razdoblje, koje upravo u ovom trenutku jasno ukazuje na keltsku vremensku tradiciju. Martinov mač je oruđe kojim se dijeli vrijeme na dva dijela, ali u isto vrijeme je i oružje kojim se štite nemoćni i jadni. Njegovo mjesto u svečevim rukama ima dvostruko značenje: prijeteće (rat) i obrambeno (mir).⁷

Uzimajući u obzir da je glavna keltska božica jahačica i ratnica⁸ vezana za *Samain* i kult mrtvih (Rees 1961:326-341), dakle zimsko vremensko razdoblje, te da je njezin kasniji odraz galska ratnica Epona na konju (Le Roux 1961:108), neosporna je prepoznatljivost njihova nešto kasnijega kršćanskoga sljedbenika, vojnika na konju, koji predstavlja substituciju asimiliranih mitoloških obilježja vremena u kršćanskom kontekstu. Njihova je veza očigledna ponajprije u plaštu koji se vijori i zaodjeva zemlju u bjelinu, zatim u simboličkoj namjeni odjevnoga predmeta kojim se štite nevini, siromašni i bijedni, te u davanju milostinje, topline i smirenosti. Konj, kao najpostojaniji mitološki element i nedjeljivo sredstvo sveukupne bitnosti božanstva (Chevalier & Gheerbrant 1983:270-2789), svoju izražajnu i simboličku snagu od najstarijih vremena iskazuje vrlo snažno, upravo u srednjovjekovnoj tradiciji (Benoît 1954:108). Kult jahača je naj slikovitiji iskonski oblik kulta mrtvih, gdje nadnaravna snaga konjanika dolazi do punoga izražaja te pripada temeljima ljudskoga vjerovanja uopće, a jedan je od primarnih elemenata keltskoga vjerovanja koje se upravo putem konja uspjelo prenijeti do naših dana. Jahač, odnosno sv. Martin, nije simbol smrti, on je samo nositelj poruke svijeta mrtvih, on je veza između živih i mrtvih, što je sasvim jasno u irskoj poslovice: "Devet noći plus jedna od *Samaina* do Martina". Ona jasno objedinjuje i keltsku i kršćansku tradiciju,⁹ uz iznimno bogat korpus

koja podsjeća na Kristovu haljinu koju mu je dao odjenuti Herod da bi se narugao njegovoj čistoći nevinosti. Bjelina Martinova plašta je, dakle, dvostruko simboličko navještenje "vječne radosti", ali i zime. Ako to nije plašt, onda je to izrazito bijeli konj koji dovodi zimu i duhovnu čistoću.

⁷ Sv. Martin je simbol mira kao što je i keltski Samainski ciklus razdoblje uspostavljanja mira između svijeta mrtvih i svijeta živih. Ovaj mirnodopski pojam je osobito naglašen u Francuskoj, u kojoj je već pijetao, kao simbol mira, postojao od najranijih početaka (galski pijetao, *gallus*). Do danas je, pak, ostala izreka da je sv. Martin zaustavio Prvi svjetski rat primirjem koje je potpisano 11. studenoga 1918. To je danas francuski državni praznik.

⁸ Keltskoj božici jahačici Morigan pridodan je epitet "velika kraljica", koji je posebno veliča u svijetu keltskih božanstava. U njoj se na francuskom prostoru prepoznaje galska heroina Epone ili Eponina, koju su Rimljani smaknuli 79. godine, jer je zajedno sa svojim mužem Juliom Sabinusom organizirala ustanak Gala protiv Rimljana.

⁹ Poslovice ukazuje na vrijeme od prvih deset dana studenoga, gdje je noć od 10. na 11. studenoga vrijeme rituala, odnosno čašćenja sveca, dok je 11. (dan sv. Martina) dan kada se valja čuvati svih mogućih prokletstava.

legendi.¹⁰ Sv. Martin je, uz druge svece-jahače koji u kršćanskoj ikonografiji zauzimaju istaknuto mjesto, katalizator kristijanizacije posebno razvijenoga pretkršćanskoga kulta mrtvih.

"Krvavi" sv. Martin

Prinošenje žrtve, kao središnji čin obreda i čašćenje krvlju, kao najgori čin žrtvovanja,¹¹ tako se snažno ukorijenilo u martinsku svetkovinu da tragove jasno vidimo još i danas. Mač u Martinovim rukama nagovještuje krv, odnosno žrtvu. Već nam irske legende otkrivaju redovito žrtvovanje pernatih životinja za sv. Martina¹² i to najčešće pijetla, simbola tzv. "martinske ptice",¹³ zaštitnice konja, čije prolijevanje krvi¹⁴ štiti tijekom cijele godine od bolesti i smrti, od zlih duhova te zla općenito i to ne samo konja već i drugoga blaga,¹⁵ pa i ljudi. "Krv za sv. Martina, a meso za nas" je irska poslovice čije se ishodište krije u srednjovjekovnim ritualima koji sadrže zagovor za zdravlje i dobru okrepu za stolom. Žrtvovana pretkršćanska životinja je zapravo kršćanski svečani ceremonijalni obiteljski objed, s jasnom evokacijom besmrtnosti antičke gozbe povezane s junačkim jahačem. U srednjovjekovnoj Irskoj je to bio jedan od rijetkih dana kad se jelo meso, što je vremenom preraslo u *trpezu* s naglašenim obiljem hrane i pića (O'Suilleabhain 1957:252-261). Krv kao životni fluid i ljekovita tekućina od primarnoga je značenja, podrazumijeva žrtvu pa

¹⁰ Postoji niz ranosrednjovjekovnih irskih rukopisa koji se čuvaju u University College of Dublin, Irish Folklore Department, sign. MS. od 674 do 684, 766, u kojima se ističu rituali vezani za početak zimskoga ciklusa, a najveći se dio odnosi upravo na žrtveno obilježavanje svetkovine sv. Martina.

¹¹ Žrtvovanju i raspršivanju krvi kao ritualnom običaju, koji je zapravo kriminalni čin oduzimanja života, Crkva se oštro suprotstavlja, premda je i sama utemeljena na krvnoj žrtvi (Belaj 1998:27).

¹² Tijekom žrtvenoga obreda pijetao se ubija kod nogu konja uz obredno ponavljanje: "Ubijam ovoga pijetla na slavu sv. Martina!"

¹³ Ptica i konj su u keltskoj mitologiji alegorijski simboli zagrobnoga života, pa "martinska ptica" zapravo evocira pogrebnu pticu keltske božice Morigan, a i pticu koja se rjeđe pojavljuje uz galsku heroinu Eponu. Ako se prisjetimo da i grčka mitologija daje pijetlu psihopompnu ulogu, tj. da odvodi pokojnikovu dušu na drugi svijet, novoj svjetlosti i novom rođenju, a u germanskoj prati duše (Koppers 1936:287), te se tako smiješta između dvaju svjetova, jasna je pojava "martinske ptice", odnosno pijetla.

¹⁴ Prolievanje krvi se događa uvijek na kućnom pragu, a rjeđe na kuhinjskom podu ili uz ognjište. Domaćica ogrnuta plaštem zakolje pijetla, pusti da neko vrijeme teče krv, a potom, držeći životinju u desnoj ruci, njome trese na četiri ugla kuće kako bi ih obilježila krvlju. Zatim krvavim prstima napravi znak križa na ulaznim vratima i dovratniku, a po mogućnosti i na vratima staje, konjušnice, kokošinca itd. Žrtvovana životinja se jede tek sutradan i dio je svečanoga ceremonijalnoga objeda.

¹⁵ E. Kerecsenyi je zabilježila da su jedino običaji Hrvata oko Mure povezani i za štovanje sv. Martina kao zaštitnika ne samo konja, već domaćih životinja (Kerecsenyi 1979:43) općenito, što upućuje na njegovo obilježeno patronstvo u Irskoj i Francuskoj.

zbog toga u jednom trenutku njezina količina i nije važna.¹⁶ Koliko je god sv. Martin u svome životopisu i legendama bio prikazan s najboljim mogućim epitetima i vrlinama izlječitelja, pomagatelja i prosvjetitelja, rituali koji mu se pripisuju iznimno su "krvavi" i "sablasni", tako da sv. Martin postaje oličenje "krvavoga" sveca. Perspektiva u kojoj su se odražavali najstariji "krvavi" običaji naglašava svu krhkost života i zdravlja za koje se treba boriti i štiti ga na sve moguće načine. I ovdje se iznova valja osvrnuti na irsku tradiciju vjerovanja izlječenja krvlju, prema kojoj je komadić tkanine natopljen krvlju dragocjeni amulet protiv naglih bolova, naziva se "krv sv. Martina", a stavlja se na ona mjesta gdje se iznenada pojavi bol.¹⁷ Nije samo čovjek u vezi sa sv. Martinom već i životinja, osobito ako je bolesna. Tada joj se obično zarez uho i pusti krv, te je ona time na neki način žrtvovana i dobiva nadimak "martin". Žrtvovana se životinja nikada ne prodaje, jer se time oskvrnjuje svetost sveca i njegova izlječiteljska moć.

Najoriginalnija, ali i najkrvavija otočka, književno posebno bogata martinska tradicija, odnosi se na priču o svecu i mlinu, po čemu je sv. Martin postao zaštitnikom mlinara na Zapadu. Prema toj je priči Martin bio mlinar kojega je slučajno dohvatio kotač za mljevenje žita; bio je smrvljen, a krv je prskala na sve strane. Različite inačice¹⁸ bogatoga "mlinarskoga" martinskoga ciklusa simboliziraju zatvoreni vremenski krug. Mlinski kameni kotač je u godišnjem ciklusu svemirski kotač, odnosno vremenski kotač koji upravlja svijetom. Veza kotača i kamena, uz bogatu tradiciju "kamena sv. Martina" na francuskom (Sebillot 1968:402) i megalita na keltskom prostoru, ponovno uspostavlja blizak odnos pretkršćanskoga kulta mrtvih i kršćanskoga sv. Martina.

Ukorijenjena narodna tradicija, usustavivši simbolizam, djeluje na način substitucije, odnosno zamjene prema istoznačnosti, te tako potvrđuje neprekinutu snagu iskonskih vjerovanja pa je kao takvu valja shvatiti u svojoj njezinoj pozitivnosti.

¹⁶ Osim tradicionalnoga žrtvovanja i prolijevanja krvi, postoji i blaži način žrtvovanja koji se sastoji u tome da se čovjek sam ubode u prst i svojom krvlju obilježi glavni ulaz u kuću.

¹⁷ Izlječiteljski atribut nije pripisan Martinu samo na temelju krvave tkanine koja asocira na ogrtač, mač, ranu, već i na temelju štapa, stopala, koljena, dakle onih dijelova tijela i predmeta koji asociraju na kretanje, tj. na vječnu Martinovu pastoralnu službu koja je redovito imala izlječiteljski značaj.

¹⁸ Najranija verzija govori o slučajnoj smrti Martina u mlinu, inzistirajući na krvavom okolišu. Nešto mlađe inačice dodaju da nije riječ o slučajnoj smrti, već izrežiranom pokušaju umorstva, na što su Martinovi prijatelji, saznajući za urotu, prskali krv na sve strane da bi zadržali tragove odbjegloga mlinara iz čijih je rana curila krv. Druga pak inačica govori da je Martina probo bik i tijelo mu bacio u mlin. Postoji i sretnija priča u kojoj su neprijatelji privezali Martina za mlinski kotač kako bi ga ubili, ali je kotač stao i Martin se spasio. Otuda običaj najstrože zabrane okretanja bilo kojega kotača 11. studenoga (Sebillot 1968:403).

Hrvatska "martinska ptica"

Hrvatski raznoliki kulturni prostor čuva iznimno bogatu martinsku tradiciju, čije se srednjovjekovno obilježje sastojalo isključivo u liturgijskom slavlju (Zaradija Kiš 1997:272),¹⁹ a i u poreznom davanju,²⁰ dok se danas redovito povezuje s vinskim običajima i s različitim veselim obredima vezanim uz pretvaranje mošta u vino, koji su se u novije doba nametnuli i tamo gdje u prošlosti nisu postojali.²¹ Naša tradicijska vjerovanja vezana uz Martinje i štovanja svetaca pravi su mozaik utjecaja različitih starih kultura, iz kojih su se običaji i vjerovanja drugih naroda prilagođavali slavenskom, odnosno hrvatskom prostoru. Sv. Martin kao pronositelj kulta mrtvih nema u našim krajevima takvo značenje i snagu kao na krajnjem zapadu. Njegov je gozbeni opus zasjenio prvotni zagrobni,²² tako da i sam popularni naziv mjeseca studenoga, "martinščak",²³ navješćuje slavlja i veseli društveni život na ovome svijetu (Miličević 1983:233). O vinskim tradicijskim običajima postoji bogata književna baština (*Gozbe...* 1994) u kojoj se ističe pučka gozbeno inventivnost s razrađenom kazališnom pozadinom u kojoj se prepliće romanska (francuska) vjerska pobožnost i germanski napitnički običaji u kojima prva zadobija parodijski, a druga raskalašeni značaj. Referirajući se, pak, na keltsku stalešku podijeljenost svetkovanja *Samaina*, razvidno je da bi vojničko svetkovanje (v. tablicu na str. 111) najviše zadovoljavalo sve slojeve društva, te je i preuzelo društvenu dominaciju u obilježavanju proslave, čime je tradicijsko blagovanje na gozbama i pijankama ostalo gotovo nepromijenjeno.²⁴ Zato je oblik slavljenja sv. Martina, iz današnje

¹⁹ U *sanctoralima* hrvatskih glagoljskih brevijara sačuvana su opširna čitanja na dan sv. Martina, koja ukazuju na značaj čašćenja toga sveca.

²⁰ Srednjovjekovni kastavski statut iz 1400. godine govori o većem novčanom davanju feudalaca za sv. Martina. Isto se spominje i u jednoj srednjovjekovnoj vizitaciji za Prozorje kod Dugoga Sela.

²¹ Južni priobalni kulturni pojas nije imao izraženiju pučku tradiciju vinskih običaja oko sv. Martina, zbog vegetacijskoga pomaka uvjetovanoga drukčijom klimom. Blagdan sv. Martina je ponajprije religijska svetkovina, koja je tek u novije doba kontaminirana jedinstvenim narodnim vinskim običajima sjeverozapadnih hrvatskih krajeva. Ovu tvrdnju potkrijepljuje i nedavno provedeno terensko istraživanje u Istri (Beram), gdje su kazivači (jedan od njih je najstariji žitelj mjesta Stanko Pauletić rođ. 1924.) govorili o novom "zagorskom običaju krštenja novoga vina", pristiglom u njihov kraj prije desetak godina, koje je odmah prihvatila, osobito mlađa populacija. Danas se samo čini da je taj običaj ovdje postojao oduvijek, ali je on novo folklorno obilježje Berama.

²² Važno je napomenuti da je u običajima daruvarskih Čeha za Martinje zabilježeno pričanje priča s demonološkom tematikom, koje bi bile tek blijedi ostatak zastrašujućih priča iz svijeta mrtvih koje u hladno vrijeme imaju izrazitiji značaj (Heroldova 1971:243).

²³ U Kastavštini se mjesec studeni naziva "martinski mesec".

²⁴ Zimske gozbe i pijanke su se savršeno uklapale u uobičajene proslave na hrvatskim feudalnim dvorovima i kurijama. One su odražavale tzv. "kulturu gospode", odnosno način življenja propadajućega hrvatskoga plemstva, čiji su se običaji življenja pretakali

perspektive, moguće u velikoj mjeri pripisati vojnom viteškom srednjovjekovnom nasljeđu, koje snažno obilježava povijesno-kulturološku pozadinu sjeverozapadnoga dijela Hrvatske (Zaradija Kiš 1997:276) i to posebno u vremenu od 13. do 16. stoljeća kad se pojavljuju viteški redovi *cruciferi*. Relativno oskudni podaci o djelovanju viteških redova, templara, hospitalaca i ivanovaca u nas (Kukuljević Sakcinski 1886; Kos 1971; Dobronić 1984), donekle ukazuju na značaj francuskoga religioznoga i kulturološkoga utjecaja kojim se uspostavlja veza s pretkršćanskim keltskim ritualnim elementima. Pojavom viteških redova od 13. stoljeća ne pronosi se samo kult sv. Martina, jednoga od najštovanijih viteških svetaca, već i elementi ukorijenjenih keltskih običaja, koji na našem prostoru doživljavaju promjene s germanskom nadogradnjom, no ipak u izvjesnoj mjeri zadržavaju iskonsku simboliku. U ovom se kontekstu povlači jasna paralela između već spomenutoga žrvnja u mlinu i preše za grožđe, gdje je potpuno identična nazočnost kruga i kretanja u krug, odnosno vremenskoga kotača u godišnjem ciklusu kao upravljača svijetom. Tako je krvava mlinska epizoda sa svecem promaknuta u crvenu vinsku koja zadržava isti karakter u riječima "... morali su te još prešom tiskati, da su ti sve kosti pucale i krvav pot iz tebe curio" (Milčetić 1919:321; Bakrač 1987:366), gdje je jasna aluzija na rasprskanu krv i crvenu boju, premda je u citatu riječ o grožđu. Vino, kao sastavni dio današnje Martinove osobnosti podsjeća na Martinovu redovničku regulu o pijenju vina jedino za vrijeme bolesti. Ovim se na neki način potvrđuje, ne samo keltsko vjerovanje u krv kao simbol zdravlja i života, već i u njezin kršćanski euharistijski značaj. Na hrvatskim sjeverozapadnim prostorima sv. Martin evocira ukorijenjenu vinogradarsku tradiciju kraja, gdje je glasno slavljenje vina stiglo izravnim germanskim putem, te tako hrvatsku razrađenu martinsku tradiciju (Lozica 1996:401-441) pridružilo običajima zapadnoeuropske tradicije zimskoga vremena. Vrijeme dozrijevanja mošta i pretvaranja u vino nedvojbeno odgovara keltskom vremenskom zimskom ciklusu i zapadnoeuropskom patronstvu sv. Martina. Običaji Martinja, pak, koji traju i nekoliko dana, premda su nastavak pretkršćanskoga slavlja nadolazeće nove godine, zatiru istinsku kršćansku ulogu sveca koji s običajnih aspekata ulazi u hedonističku strukturu bakuskoga vinskoga kulta (*Krapinski...* 1965:42; *Krštenje...* 1994:5).²⁵ Spomenutoj irskoj "martinskoj ptici"²⁶ je prikriveno iskonsko kultno obilježje, a zamijenjeno

u nastajući građanski stalež i tu se zadržavali kao stari običaji koje danas nazivamo narodnom kulturom krštenja mošta (Obad-Šćitaroci 1993:124).

²⁵ "Mošte, ja te krstim na vino vu ime Bakusa oca vina, vu ime Martina njegovu sina i duha od terega mošteku kuha."

²⁶ Za mnoge je kazivače, skupljače i znanstvenike nerješeno ostalo pitanje tradicionalne martinske guske. Milovan Gavazzi piše da "nije ni danas izvedeno sasvim na čisto kako je došlo do toga da baš guska bude propisana za dan sv. Martina" (Gavazzi 1991:113), a Vitomir Belaj potvrđuje "podrijetlo te guske je nejasno" (Belaj 1992:31). Moguća se objašnjenja redovito odnose na legendu u kojoj Martin nije htio postati biskupom grada Toursa, pa se skrio u sijeno, ali ga je neka guska slijedila i svojim gakanjem izdala. U ovom bi slučaju žrtvovana guska bila kazna za izdaju, što ni u kom slučaju ne odgovara

je daleko istaknutijim "stolnim" značajem. Tako je žrtvena krv "martinske ptice", zakonom substitucije zamijenjena crvenilom vina, a on — mitološki pijetao zamijenjen guskom, purom ili patkom.²⁷ Prema keltskom ritualu pijetao se žrtvuje za zdravlje konja, a time i čovjeka, a izuzimanje ovoga običaja nagovještuje bolest pa čak i smrt. "Martinska ptica" je simbol zdravoga života, a u kombinaciji s konjem, za kojega se žrtvuje, alegorijski je simbol zagrobnoga života. Sada postaje još jasniji značaj spomenute ukorijenjene narodne tradicije koja je u ovom slučaju usustavila simbolizam pretkršćanskoga i ranokršćanskoga martinskoga poimanja zdravlja, zamjenjujući elemente (krv/vino; pijetao/guska) u njihovoj istoznačnosti i potvrđujući tako neprekinutu snagu iskonskih vjerovanja i njihov iskreni pozitivizam. Razvidno je ipak da gozba u današnje vrijeme ne ocrta tako snažno žrtveni značaj, već je to samo svečano obiteljsko blagovanje, te je tako iskonska nasljedna folklorna tradicija zamijenjena aktualnijim zbivanjima uz zimski godišnji ciklus.²⁸ Zatumljeni irski srednjovjekovni simbolizam progovara donekle u Martinovu ogrtaču,²⁹ nositelju svekolikoga životnoga blagostanja, koji se pak u hrvatskim vinskih ceremonijama potpuno izgubio zadobivši izvjestan parodijski karakter s obzirom na smisao cijeke predstave.

Analizom odabranih elemenata kulta sv. Martina na zapadnoeuropskom prostoru i njihovim odrazom na hrvatskom, zamijećeno je izvjesno razmimoilaženje koje je uvjetovano društvenim

temeljnim kršćanskim načelima koja ne priznaju osvetu ubijanjem, već oprost pa makar se radilo i o životinjama.

²⁷ Sva postojeća istraživanja, koja se tiču Martinja i guske, nisu dala prava objašnjenja (Čulinović-Konstantinović 1998:167) jer nisu uspostavljala vezu između pretkršćanskih keltskih kulturnih tradicija i njihove transmisije u kršćansku irsku, a potom i francusku duhovnu sferu, u kojoj sveci preuzimaju i pronose iskonsku tradiciju kulta.

²⁸ Važno je ovom prigodom spomenuti gotovo zaboravljene stočarske običaje tjeranja vukova na južnom balkanskom području (Sredorek — vranjski kraj) koja se tiču i katoličkoga i pravoslavnoga življa, a odnose se na vremensko razdoblje od 11. do 17. studenoga. Svetkovanje je poznato pod nazivom *Mratinci* ili *Mratinjdan* (Stanojević 1927:1052) ili *Martinci* (Raičević 1935:54-61). (Metateza *mra-/mar-* pripada slavenskom fonetskom sustavu, a potvrđena je u topografskom nazivu u dubrovačkom Gružu. Tamo je današnji predio *Sumratin*, koji je nekoć bio obilježen crkvicom sv. Martina, zadržao legendarni topografski naziv.) Iz obilja običaja, "...prema kojima se seoski svijet sprema kao za Božić, a djeca se vesele tom danu i pjevaju: *Od Si' sveti' dan deveti — dolazi nam Martin sveti*" (Bulat 1927:1052), koji su vezani uz sv. Minu (pravoslavci) odnosno sv. Martina (katolici), vrijedno je spomenuti onaj koji gotovo izravno prenosi irski običaj žrtvovanja pijetla, a u ovom je kraju zamijenjen crnom kokoši. "Uoči prvog dana Martinaca ko ima crnu kokošku zakolje je na prag od kuće i sa krvlju okrvavi prag, a ko nema crnu onda zakolje i okrvavi prag krvlju ma kakve bilo kokoške. Pošto se kokoška zakolje, ostave je neočišćenu da prenoći, pa je sutradan rano očiste i sprema da se kuva za ručak.... Crna kokoška se kolje na kućnem pragu da bi stoka bila zaštićena od vuka, a to je jedna vrsta žrtve, koja zamjenjuje svu štetu preko godine... I u okolini Đevđelije je običaj da svaka kuća uoči Martinaca zakolje po jednu kokošku i da se sa njenom glavom napravi krvav krst nad vratima" (Raičević 1935:57).

²⁹ MS 680, 681, 682, v. bilj. 10.

zbivanjima o kojima uvelike ovise mnogi čimbenici svetkovanja, čija modifikacija odgovara datom trenutku. Ipak, neki iskonski djelići ukazuju na neraskidivu tradicijsku vezu koja se, usprkos raznolikim utjecajima, ne može zatomiti te se potvrđuje tzv. horizontalnim (društvenim) i vertikalnim (generacijskim) smjernicama transmisije civilizacijskih stečevina uopće.

NAVEDENA LITERATURA

- Bakrač, Ivanka. 1987. "Godišnji i radni običaji u okolici Zagreba". *Etnološka istraživanja* 3-4:353-361.
- Belaj, Vitomir. 1992. "Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi". U *Martinje. Blagdan vina*. Marijan Ričković, ur. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 7-26.
- Belaj, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.
- Benoît, Fernand. 1954. *L'Héroïsation équestre*. Gap: Ophrys.
- Bulat, Petar. 1927. "Mratinci". U *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. sv. 17a. Svetozar Stanojević, ur. Zagreb: Bibliografski zavod d. d., 1052.
- Chevalier, Jean & Alain Gheerbrant. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Corcoran, John. 1986. "Celtic Mythology". U *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. London: Hamlyn, 222-245.

- Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1998. "Životinje u narodnim vjerovanjima". U *Kulturna animalistika*. Split: Književni krug, 158-182.
- De Voragine, Jacques. 1998. *La Légende dorée*. (pretisak Vincent Bardet, Jean-Luis Schlegel, ur.). Paris: Seuil.
- Dobronić, Lelja. 1984. *Posjedi i središta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*. Rad JAZU 406.
- Fontaine, Jacques. 1967-1969. *Sulpice Sévère: Vie de saint Martin*. (texte latin, introduction, traduction française et commentaire). Paris. (*Source chrétiennes* 133-135:1-1426).
- Gavazzi, Milovan. 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Hrvatski Sabor kulture.
- Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića*. (S. Sučić, ur.). *Križevački statuti*. (sabralo i napisao Zvonko iz Vupoglave). 1994. Križevci: Ogranak Matica hrvatske Križevci.
- Heroldova, Iva. 1971. "Godišnji običaji daruvarskih Čeha". *Narodna umjetnost* 8: 199-246.
- Kerecsenyi, Edit. 1979. "Jesenski narodni običaji Hrvata kraj Mure (Mađarska županija Zala)". *Makedonski folklor* XII/23:41-46.
- Kos, Lucijan. 1971. "Prior vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti". *Radovi instituta JAZU u Zadru* 18:227-239.
- Krapinski vandrčec i zagorska dobra volja prema Križevačkim statutima*. 1965. Antun Kozina, ur. Krapina: "Štamparija".
- Krštenje mošta ili Martinska slava*. 1994. Sisak.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1886. "Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj". *Rad JAZU* 81:1-80; 82:1-68.
- Le Roux, François. 1961. "Études sur le Festiaie celtique: Samain". *Ogam* XIII/4-5: 485-506.
- Lozica, Ivan. 1996. "Gesunkenes getrunkenes Kulturgut: Vinski statuti pod starimi krovovi". *Narodna umjetnost* 33/2:401-429.
- Milčetić, Ivan. 1919. "Krštenje mošta (Grad Varaždin)". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 24:319-322.
- Milićević, Josip. 1983. "Tradicijski život i običaji Karojbe i okolice". U *Karojba i okolica*. Karojba: Mjesna zajednica Karojba, 233-237.
- Obad-Šćitaroci, Mladen. 1993. *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga.
- O'Suilleabhain, Sean. 1957. "The Feast of St Martin in Ireland". U *Studies in Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 252-261.
- Raičević, Svetozar. 1935. "Običaji o Martincima u Južnoj Srbiji". *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu* 10:54-61.
- Rees, Alwyn & Brinley Rees. 1961. *Celtic Heritage. Ancient Tradition in Ireland and Wales*. London: Thames and Hudson.

Sebillot, Pierre. 1968. *Le Folklore de France I*. Paris: Maisonneuve et Larose.

Zaradija Kiš, Antonija. 1997. "La tradition de saint Martin en Croatie". *Mémoires de la société archéologique de Touraine. XVI centenaire de la mort de Saint Martin* t. LXIII. Tours: Société Archéologique de Toutaine. Musée de l'Hôtel Gouin, 267-279.

Walter, Paul. 1992. *Mythologie chrétienne*. Paris: Entente.

THE KELTIC TRACES IN THE TRADITION OF ST. MARTIN AND THEIR REFLECTION IN CROATIAN TERRITORIES

SUMMARY

St. Martin has a significant place within the context of studying the traditions and cults of the early Christian saints in the Croatian territories. The strong west European Martinmas tradition has been created on the pre-Christian Keltic grounds whose traces can be found not merely in the temporal characteristics of this festivity, but also in some of the customs preserved until today, especially in Ireland and France. The St. Martin's Day (or Martinmas, 11th November) corresponds with the great Keltic New Year's festivity Samain, characterized by the spiritual contact with the realm of the dead. St. Martin has thus taken an important place between the winter and the summer annual cycle, which is also evident from the iconographic images of the famous legend of the soldier and the pauper. The west European features of the saints, which often insist on sacrifice and bloodshed, have not reached the Croatian territories in these forms. On the contrary, their influence has been interpreted as the characteristic wine customs associated with the St. Martin, which in a way present the Croatian features of the Martinmas festivity. It could be to a great extent ascribed to the military knight mediaeval heritage that marked the northwestern part of Croatia and through which the pre-Christian sacrifice elements were substituted and transmitted to the Croatian territories.

Keywords: The Kelts, Samain, St. Martin, veil, sword, horse, tradition